

ПЕРСПЕКТИВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

У статті на ґрунті гегелівського аналізу феномену громадянського суспільства та його зв'язку з правовою державою виявлено комунікативні засади становлення, розвитку та основні напрями трансформації громадянського суспільства у сучасному світі. Автор доходить висновку, що в умовах глобалізації громадянське суспільство набуває транснаціонального характеру, перетворюючись на дієвий чинник гуманізації суспільного життя й ствердження ціннісних засад демократії.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадська організація, глобалізація, комунікація, цінності, правова держава, феномен іншого.

В статтє на основе гегелевского анализа феномена гражданского общества и его связи с правовым государством выявлены коммуникативные основы становления, развития и основные направления трансформаций гражданского общества в современном мире. Автор приходит к выводу, что в условиях глобализации гражданское общество приобретает транснациональный характер, превращаясь в действенный фактор гуманизации общественной жизни и утверждения ценностных основ демократии.

Ключевые слова: гражданское общество, общественная организация, глобализация, коммуникация, ценности, правовое государство, феномен иного.

On the basis of Hegel's analysis of the civil society, phenomenon and its relationship with the rule of law, the article identifies communicative foundations of formation, development and main directi-

ons of the civil society transformation in the modern world. The author concludes that in the context of globalization the civil society acquires a transnational nature, turning into an effective factor of the humanization of social life and affirmation of the democracy values.

Keywords: *civil society, non-governmental organization, globalization, communication, values, law-abiding state, another phenomenon.*

На сьогодні існує величезна кількість робіт, присвячених дослідженню громадянського суспільства, його різноманітних аспектів та проблем його формування й функціонування. В умовах, коли у країні продовжує, особливо в останні роки, відчутно зростати кількість громадських, благодійних та волонтерських організацій, не дивним виглядає прискіплива увага науковців і до питання про ступінь сформованості громадянського суспільства в Україні. Чи можна вважати існування 70 з лишком тисяч легалізованих громадських організацій різного рівня й спрямування очевидним доказом його розвиненості?¹

Здавалося б, за цим показником Україна не відстає від загальноєвропейського рівня. При тому, однак, на 10 тисяч громадян у нас припадає 15,5 організацій (що зіставно з ситуацією у Польщі, де такий показник дорівнює 14,5 [14]) у той час, як, скажімо, в Угорщині сягає 55, у Хорватії – 85, в Естонії – 201 [5]. Заразом у Швейцарії на ті ж 10 тисяч населення припадає 200 недержавних організацій, у Великій Британії – 52, Канаді – 48, США – 43,3, натомість у Японії ця кількість становить 5,92 [13], Росії – 4,7 [12], а в Узбекистані взагалі 0,17 [13]. Зовсім по-іншому виглядає той самий показник України з урахуванням того, що до діяльності цих організацій залучено лише 20% громадян [7]. Відтак, виникає низка запитань: чи може кількість громадських організацій слугувати показником розвитку громадянського суспільства? Яким є характер зв'язку між

---

¹ Станом на 01.01.2012 р. в Україні зареєстровано та легалізовано 71 767 громадських організацій [4].

розвитком демократичних процесів і громадянським суспільством? Які суспільно-політичні, правові та інші чинники сприятимуть його розвитку та зміцненню у країнах молодих демократій? Наскільки відповідає дійсності поширене уявлення про те, що розвиток громадянського суспільства може бути інспірований правовими новаціями – приміром, такими, як новий Закон України «Про громадські об'єднання», ухвалений 22 березня 2012 р.? Спробуймо знайти відповіді на деякі з цих запитань, звернувшись до першоджерел дослідження проблеми.

Як зазначає Юрген Кока, підзабуте з часів Просвітництва поняття «громадянське суспільство» з 80-х років минулого століття переживає відродження й перетворилося «на ключове для критики диктатури, передусім, у країнах Середньої Європи, де дисиденти, такі, як Гавел, Геремек і Дьордь Конрад виступали з ним проти партійної диктатури, радянської гегемонії і тоталітарної влади – за свободу, плюралізм і автономію суспільства». Тепер це поняття, – пише Ю. Кока, – «використовується у всьому світі, у різноманітних політичних середовищах, лібералами, комунітаристами, соціал-демократами й противниками глобалізації, соціологами – такими як Джон Кін, Чарльз Тейлор і Юрген Габермас, – і завжди з позитивною конотацією. Очевидно, що наприкінці ХХ століття ідеї ХVІІІ століття набули нової актуальності. «Громадянське суспільство» отримало нову привабливість під час переможної боротьби проти диктатур, що являли собою у ХХ столітті найкричуще заперечення громадянського суспільства» [6].

На початках української державності набуло поширення згадане Ю. Кокою уявлення про громадянське суспільство як чи не найбільш значущий запобіжник тоталітаризму, таку собі панацею від диктатур, однак розуміння того, що являє собою самий феномен громадянського суспільства, було вельми розпливчастим. Чи не єдиним хрестоматійним джерелом його формування були роботи Гегеля, того ж таки раннього Маркса, а своєрідним «Новим заповітом» – знаменита робота Карла Поппера «Відкрите суспільство та його вороги», де аналізу цього феномена

відведено чимало місця. Сьогодні ж, з огляду на вже згадану величезну кількість досліджень, об'єктом і предметом яких є громадянське суспільство, не варто наводити окремі його визначення: їх – різного ступеня коректності й докладності – теж існує чимало. Ми ж спробуємо окреслити комунікативні ознаки громадянського суспільства, й зосередитися на тому, без чого його взагалі не існує й існувати не може, з тим, аби передусім визначити, чи існують умови для збереження таких ознак у сучасному світі і яких трансформацій вони зазнають. Таких ознак, на наш погляд, не так вже й багато.

Це, по-перше, наявність у суспільстві легалізованого і легітимованого приватного інтересу. Без приватного інтересу, за яким групуються і комунікують між собою громадяни, утворюючи об'єднання, немає ані об'єднань, ані їх сукупності – громадянського суспільства.

Другою умовою є наявність системи права – не сукупності законів, які, як відомо, можуть фіксувати неправові стосунки, а права, що саме ґрунтовано на легалізації відмінності між сферами одиничного, особливого й загального, відмінності між приватним, корпоративним і державним інтересами й волевиявленнями. Іншими словами, громадянське суспільство і правова держава не лише щільно пов'язані так, що друге уможлиблює перше, але вони зумовлюють один одного. Цей зв'язок було чудово помічено й проаналізовано Г.В.Ф. Гегелем. Однак цей же зв'язок здебільшого залишається проігнорованим у сучасних дослідженнях. Тож варто стисло звернутися до гегелівського аналізу громадянського суспільства, його суттєвих ознак і умов формування.

У розділі «Об'єктивний дух» «Енциклопедії філософських наук», а згодом в окремому творі «Філософія права» Гегель дає розгорнутий виклад системи права, побудований у згоді із засадничими принципами його філософії. Піднесена до субстанційного рангу логіка розвитку, що її Гегель поіменовує «абсолютною ідеєю», у вигляді так званого духу (під іменем якого фігурує внутрішньо тотожна своїй субстанційній основі

логіка суспільного саморозвитку) у своєму наявному бутті виступає як право. Суспільство-загал постає, таким чином, розвиненою формою абсолютної ідеї, де логіка як така (за Гегелем – «розум») об'єктивується («отримує наявне буття») через її носіїв і виразників (людей) та їх діяльнісно сформовані угруповання (корпорації та стани), тобто – через одиничне й особливе. Виникнення співвіднесення одиничного й особливого із загальним, людини та її угруповань – із суспільством-загалом і уможливорює перетворення загальної логіки на право. Відтак, хоч право й є «в собі» закономірністю самодостатнього функціонування суспільства (або, інакше кажучи, суспільні відносини й є правовими), однак існування права як такого, його вияв як власне права, як системи інтеріоризованих нормативів суспільного життя, завжди пов'язаний з наявністю самочинного одиничного, одиничного як суб'єктивної волі. «Усяке наявне буття є право лише на основі свободної субстанційної волі» [2, 327], а «грунтом права є загалом духовне, і його найближчим місцем та вихідною точкою – воля, яка вільна; так що свобода складає її субстанцію й визначення і система права є цариною здійсненої свободи, світом духу, що породжений ним самим як деяка друга природа» [1, 67]. Перекладаючи Гегеля на звичайну мову, отримуємо наступне: відмежування державного від суспільного, держави від громадянського суспільства як сфери самочинної діяльності окремих людей та їх об'єднань і уможливорює феномен права.

Історичні модифікації правовідносин від їх цілковитої тотожності з не екстеріоризованими, внутрішніми й звичаєвими нормативами суспільного життя в архаїчному суспільстві до виокремлення сфери власне правового спричинені загальною логікою саморозвитку соціальності. Тотожність суспільного й правового, що існує у давньому суспільстві, руйнується, розпадається на окремі сфери з легітимацією приватного інтересу, який, спричинений існуванням індивідуальної волі, в об'єктивному, «речовому» бутті відділено від загального, уособленого державою. Об'єктивне, предметне буття одиничного, як такого,

що вільно воліє, унаочнено, «субстратизовано» у приватній власності. За Гегелем, таким чином, приватна власність становить логічний наслідок існування одиничної особи і є матеріалізацією її приватної волі. Обов'язковість об'єктивації приватної волі як джерела змістів невідворотно породжує інститут приватної власності як наявного буття волі й унаслідок легітимації приватної волі – інститут приватного як такого. У такому «породженні» приватне саме набуває функцій гаранта збереження поліцентричності воль, яке, у свою чергу, є фундаментом існування феномену права, і вже тому – правовідносин, правової держави тощо. Відтак, вибудовується історичний і логічний причинно-наслідковий ланцюжок: легітимація приватного волевиявлення, визнання права одиничного на нерегламентоване будь-ким існування, легітимація феномену приватного як такого – відокремлення держави і громадянського суспільства – оформлення права й правової держави.

Розробка Гегелем проблеми природи права переконливо висвітлила фундаментальний зв'язок між можливістю виникнення й функціонування правовідносин й наявністю вольової, а відтак і правової чинності різних суб'єктів. Іншими словами, феномен права як окремої сфери соціального, не тотожного державному управлінню, уможливлується лише у ситуації полісуб'єктності комунікативного і вже тому – правового простору. А отже, ґрунтом і умовою виникнення і громадянського суспільства, і правовідносин, що його забезпечують і йому відповідають, є певна комунікативна ситуація, що уможлиблює й убезпечує полісуб'єктність комунікативного простору – ситуація, в основі якої лежить і з якої водночас випливає певна система цінностей, зокрема – цінності одиничного, іншого й розмаїття.

Право, яке у нерозвинених суспільствах виступало радше як моральність, як інтеріоризоване самообмеження або відсутність вільної волі одиничного суб'єкта, у суспільстві новочасному, індустріальному виявляється як властиво право, система правових стосунків, ґрунтована на інститутах приватної власності і громадянського суспільства. Воно виступає як закон самоздійснення

особистої волі у її зв'язку з іншими суб'єктами правостосунків. При тому корпоративний інтерес, виявлений у корпоративній волі як поєднанні приватних воль, є сегментом самоздійснення громадянського суспільства. Відтак право, вияв якого потребує розвиненої системи взаємин одиничного, особливого й загального, тобто – наявності людини-особистості, окремих суспільних угруповань (існування яких тримається не природною, від народження даною належністю до них окремих індивідів, а їхніми діяльнісно-комунікативними відношеннями) і окремої сфери державного життя, є передусім приватне право.

На відміну від інших представників системного підходу (а Гегель – типовий «системник»), скажімо, від Маркса, Гегель послідовно стверджував, хоч і не зовсім самоочевидну, однак небезпідставну думку: хоч загальне і може існувати, цілком підпорядковуючи собі свої моменти – одиничне й особливе, проте тоді воно – недійсне, воно – не «ідея як збіг поняття і його об'єктивації». Тоді воно абстрактне, нерозвинене загальне «у-собі». Волю, що прагне знищити розрізнення, різниці, визначеності, Гегель справедливо називав фанатизмом. А держави, побудовані за принципом відмови від розрізнення, «фанатичні держави» – недійсними, «дурними державами». «Держава дійсна, і її дійсність полягає у тому, що інтерес цілого реалізовується, розпадаючись на особливі цілі. Дійсність завжди є єдністю загального й особливого, розкладеність загального на особливості, які уявляються самостійними, хоч є такими, що існують і зберігаються всередині цілого. Якщо такої єдності немає у наявності, дещо не дійсне» [2, 307].

Критикуючи думку, поширену не лише за його часів, про необхідність обґрунтування державності релігією чи іншими ідеологічними чинниками, Гегель, зокрема, пише: «Якби релігія забажала стверджувати себе у державі так, як вона звикла до цього на власному ґрунті, то вона перекинула б усю організацію держави, оскільки ... у релігії все завжди співвіднесено з тотальністю. Якби ця тотальність мала намір заволодіти всіма відношеннями держави, то вона була б фанатизмом; вона хотіла б

у кожному особливому володіти цілим і могла б досягнути цього лише через руйнацію особливого, позаяк фанатизм у тому й полягає, щоб не допускати особливих відмінностей». У такій ситуації «ми б викинули всі закони за борт, і законодавцем стало б суб'єктивне почуття. Це почуття може бути голою сваволею...» [2, 307].

Принагідно згадаємо, що, ніби передбачаючи можливість викривлення послідовниками своїх ідей, котрі в цій ділянці відчутно перегукуються з гегелівськими, Маркс у своїх ранніх роботах дає жорстоку, нищівну критику «казармового комунізму» як моделі державності, побудованої за принципом знецінення одиничного й корпоративного, відсутності громадянського суспільства, тієї державності, яку Гегель і назвав «дурною, не дійсною». Абсолютно-ідеальна субстанція Гегеля – логіка розвитку у процесі свого саморозгортання, хоч і детермінує змісти й статуси одиничного, однак і потребує одиничне для власної самореалізації. Натомість об'єктивно-ідеальна субстанція, що фігурує у марксизмі під виглядом «матеріального» – економічні, виробничі стосунки – «використовує» одиничне не за його соціальним призначенням і природою, а лише як фізичного носія. Через що вихідна спільнота постає як нерозвинена тотальність, закономірності саморозвитку якої зведено до диктату суб'єктивної волі групи осіб чи однієї особи. Підміняючи розвинене суспільне абстрактним загальним, яке до своїх складників ставиться як до неістотних і нелегітимних, ворожих, закликаючи фактично до уніфікації, марксизм закономірно торував шлях для розуміння права як узаконеної сваволі особливого або й одиничного й підмінював правові засади функціонування громадянського суспільства його суцільним «одержавленням». А відтак, правові стосунки ототожнювалися з юридичними і щодалі більше здійснювалася ідеалізація звичаєвого права, яка згодом у В. Леніна набула своєї загостреної форми у вислові про випрацювання у комуністичному суспільстві звички до праці і моральних учинків. Звідси ж впливало й притаманне радянській системі тлумачення права як пасивного відображення чийось

особливих інтересів – інтересів панівного класу. Згадаймо: право – це воля панівного класу, піднесена до закону.

Формулюючи свою концепцію природи права як відокремленої сфери, Гегель виводить його виникнення з існування приватного інтересу і громадянського суспільства як окремої сфери реалізації сукупності приватних і корпоративних воель. «Принципом громадянського суспільства є конкретна персона, яка є для себе особливою метою, як цілісність потреб і змішування природної необхідності й сваволі, однак особлива персона як така, що істотно співвідноситься з іншою такою особливістю, так що кожна з них стверджує свою значущість і задовольняється лише як опосередкована іншою особливістю і, разом з тим, як цілковито опосередкована лише формою всезагальності, іншим принципом громадянського суспільства [1, 228]. Отож, співвіднесення партикулярних часток суспільства через загал, через опосередкування самим суспільством, спільним суспільним інтересом, об'єктивованим у вигляді системи права – ось межі громадянського суспільства, як і межі втручання в його життя з боку держави.

Фактично критикуючи класичне ліберальне уявлення про державу, Гегель пише: «Якщо державу уявляють як єдність окремих осіб, як єдність, яка є лише спільнотою, то мають на увазі визначення громадянського суспільства... У громадянському суспільстві кожен для себе – мета, решта для нього ніщо. Однак, без співвідношення з іншими він не може досягти своїх цілей в усьому їх обсязі: усі решта тому є засобами для мети особливого... Позаяк, особливість пов'язана з умовами всезагальності, то ціле є ґрунтом опосередкування, на якому дають собі свободу всі одиничності, усі здатності... Особливість, обмежена всезагальністю, є єдиною мірою, за допомоги якої кожна особливість сприяє своєму благу» [1, 228]. І ще одне надзвичайно важливе: «У громадянському суспільстві право в собі стає законом»... [1, 228].

Прикметно, що сфера реалізації особливого, корпоративного інтересу також, за Гегелем, цілком перебуває у межах визначення

громадянського суспільства, визначуваного як сукупність приватних інтересів і воль. Принципом же, на якому організовано здійснення, реалізацію цих воль, є правові засади як царина, де панує загальний інтерес, яка самим фактом своєї чинності на всьому державному обширі забезпечує реалізацію загального інтересу. У тому і полягає специфіка права, що само воно як таке існує як окрема сфера лише як репрезентант загального інтересу. Або, іншими словами, загальний інтерес полягає у випрацюванні спільних, єдиних для всього простору громадянського суспільства, тотожному простору держави, правил вияву одиничних і корпоративних воль, правил, що підпорядковані державній єдності. Практичне втручання держави у життя громадянського суспільства полягає, таким чином, у забезпеченні єдиних правил його функціонування, таких підпорядкованих збереженню державної єдності правил, що, однак, створюють максимально широкий простір і режим максимального сприяння у ньому реалізації окремих одиничних і корпоративних воль. Держава не створює й не може створити громадянське суспільство, однак з його появою сама «набуває дійсності» і, як така, може і повинна сприяти його функціонуванню.

Дійсність, щоправда, демонструє й те, що з виникненням громадянського суспільства воно справді починає відігравати роль каталізатора розвитку демократичних процесів і збереження правового характеру держави. «Що більш авторитарною є влада, то сильнішим інтерес до альтернативної думки», – зауважує І. Кондратенко, спираючись на результати соціологічних опитувань. «Як показують соціологічні дослідження Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) в Україні, якщо в 2005 р. думку про необхідність недержавних інститутів підтримував 41% респондентів з усіх регіонів країни, то в 2011 р. цей показник зріс майже вдвічі (до 76%)» [7, 13-14]. Мусимо визнати: зрілість громадянського суспільства не має прямих кореляцій з рівнем демократичного й правового забезпечення його розвитку з боку держави. Відтак, підтверджується зроблений раніше висновок, що громадянське суспільство і правова держава є двома виявами,

атрибутами єдиної спільної основи – певним чином організованого комунікативного простору. І лише у такому розумінні «корелюють» один з одним і зумовлюють одне одного. За наявності певної комунікативної основи вони перетворюються на взаємних гарантів так, що відсутність відповідних політико-правових умов існування громадянського суспільства «включає» механізми активізації останнього й тиску з його боку на державу з метою створення таких умов.

Якщо тієї чи іншої організації влади обов'язково потребує будь-яке суспільство, якщо залучення членів громади до участі у владі можливе і без виокремлення приватної сфери в автономну, то далеко не кожна архітектура комунікативного простору суспільства уможливає автономію приватного й партикулярного як такого. Отож, умовою функціонування самих правовідношень є комунікативний простір, де саму комунікацію організовано за принципом взаємодії приватного, партикулярного й корпоративного без обов'язкового опосередкування інституціоналізованим загальним, державою, і обмеження цього опосередкування виключно сферою правовідношень (той простір, який і отримав назву громадянського суспільства). Відтак, наведений вище каузальний ланцюжок можемо спростити до такої форми: від комунікації партикулярного, корпоративного й державного через громадянське суспільство до ствердження правової держави.

За умови, коли царина приватного отримує автономне існування, відповідно автономізується й сфера загального: влада стає чимось унаочнено зовнішнім і у такому сенсі також «партикулярним» щодо суспільства. А отже, постає й проблема взаємодії громадянського суспільства і влади як окремих сфер соціального буття. Сучасна демократія тим-то й відмінна від своїх попередніх історичних форм, що являє собою не лише форму організації влади, а й спосіб зв'язку поміж владою й громадянським суспільством.

Концепція Гегеля, попри всю її ідеологічну завантаженість уніфікаторськими й навіть тоталітарними інтенціями, базована на збереженні цінності та апіорному визнанні легітимності

одиночної волі. Тому вона і сьогодні виявляє свою евристичну спроможність. Адже громадянське суспільство, розглянуте у категоріях комунікації, є передусім суспільством комунікативно полісуб'єктним, таким, де людина постає як цінність. Цінністю є й її право на особистий інтерес, на її особистість як таку. Отже, від розгляду зв'язку між громадянським суспільством і правом ми самою логікою такого зв'язку змушені пересуватися до царини цінностей.

Незвідка можна зустріти твердження, що сьогодні існує й загострюється конфлікт між цінностями ринковими і цінностями демократичними. З огляду ж на наведений вище взаємозв'язок між легітимністю одиночної волі, що складає підвалини ринкових стосунків і зумовлюється ними, та правовою державою як їх політичним забезпеченням, такий конфлікт є нонсенсом. Коли К. Поппер і Ф. Гайек писали про взаємозв'язок ринкової організації економіки й демократичної організації політичної системи, вони, власне, рухалися у річищі, прокладеному Гегелем. Той же зв'язок підмічають і сучасні дослідники громадянського суспільства. «Структури громадянського суспільства, щонайменше, сприяють виникненню й успіху ринкової економіки, якщо не просто уможливають їх. ...З іншого боку, громадянському суспільству потрібен ринок. ...У централізованій адміністративній економіці громадянське суспільство не може процвітати – свідченням тому може слугувати приклад соціалістичних суспільних систем, що існували у Середній і Східній Європі до початку 1990-х років. При проведенні міжнародних історичних зіставлень виявляється багато паралелей між запровадженням ринкового суспільного устрою й побудовою громадянського суспільства» [6]. У наведеному вислові справедливо підмічено й те, що неможливість громадянського суспільства за тоталітарних режимів зумовлена не політико-правовими їх властивостями (які є похідними від тієї ж комунікативної ситуації, що й саме громадянське суспільство), а відсутністю потрібного й належного комунікативного середовища, у даному контексті – ринкового.

Так звані ринкові цінності є екстраполяцією демократичних

цінностей у ринковій царині, як і навпаки: цінності демократичні є екстраполяцією ринкових у царині політичній. Фактично це – два модифіковані до своєї сфери вирази єдиної системи цінностей, що породжуються комунікативною ситуацією й, своєю чергою, забезпечують її.

Нам уже неодноразово доводилося згадувати про відкрите й певною мірою описане В. Лефевром [8] існування двох морально-етичних систем, фактично – двох ціннісних систем, та про відмінність між ними [9; 10; 11]. У загальному виразі Перша (ринкова й демократична) зростає з легітимності іншого й іншості, легітимності різноманітності. Для Другої – різноманітність, як і феномен Іншого, є негативною цінністю, антицінністю. Властивий суспільствам з домінуванням Першої моральної системи (вони ж – ринкові, вони ж – демократичні) апріорна світоглядна настанова на визнання розмаїття як цінності, визнання за іншим його права бути таким як умови на те, щоб мені бути самим собою, й є, за великим рахунком, вихідною ціннісною засадою існування громадянського суспільства.

Як же трансформується чи може трансформуватися громадянське суспільство у сучасних умовах – в умовах світу, що глобалізується? Знову звернімося до комунікативного аспекту таких трансформацій. Як засвідчують дослідження Е. Тоффлера, Ф. Фукуями тощо [16; 17], такі трансформації заторкують глибинні засади людського буття – зв'язок людини з часом, простором та інформацією, внаслідок чого під глобалізаційними процесами відбуваються значно глибинніші тектонічні зрушення у системі комунікації, що результують у потужній тенденції до демасифікації та індивідуалізації і способів дії людини, і їх результатів – продуктів. Простіше кажучи, у такій системі комунікації істотно зростає ступінь свободи особистості й незмірно розширюється поле її вибору – у тому числі й вибору ідентичностей.

Слід підкреслити: сучасні процеси, що відбуваються у світі в цілому, демонструють наявність зазначених тенденцій – демасифікації та індивідуалізації. А отже – світ прямує у бік створення ґрунту для поширення Першої морально-етичної системи.

Розглядаючи процеси останніх десятиліть, Б. Хлебніков пропонує визначити їхнім результатом і «експансію соціетарної сфери в усі інші сфери людської взаємодії, у тому числі експансію принципів, що перебувають в основі функціонування соціетарної сфери» [3]. У таким чином трансформованому світі суспільства, у культурній основі яких перебуває негативне ставлення до різноманітності, є анахронізмом. Навпаки, перспективи розвитку громадянського суспільства як суспільства об'єднань самочинних особистостей у такому світі зростають. Як зазначає Семі Коен услід за Сьюзен Стрейндж, Бертраном Баді та іншими, неурядові організації виходять з-під влади держави й загрожують феномену самої державності [15]. Однак «загроза» ця специфічна: це загроза радше тій формі державності, що була відповідною індустріальному суспільству, а наслідком її здійснення є становлення нової форми державності як джерела правового забезпечення глобального громадянського суспільства.

Справді, розвиток комунікаційних технологій і засобів зв'язку уже перетворив елементи громадянського суспільства – об'єднання людей за спільними інтересами й потребами – на транснаціональні. Як приклад можна навести діяльність організації «Журналісти без кордонів», принципом існування якої є взаємодопомога у транснаціональному ствердженні принципу свободи слова; міжнародних правозахисних організацій та організацій зоозахисту, які, навіть здебільшого не будучи інституціонально та юридично забезпеченими й легалізованими, демонструють справді міжнародну злагодженість дій їх учасників, ефективність взаємодопомоги у досягненні спільної мети і є дієвим чинником поширення і ствердження демократичних цінностей у світі.

Таким чином, становлення глобального світу відбувається не стільки «згори» – через встановлення всебічних економічних та державно-політичних зв'язків, скільки, так би мовити, «знизу» – через формування наднаціонального громадянського суспільства. Водночас формування всепланетарного громадянського суспільства без кордонів є чинником поширення і ствердження Першої морально-етичної системи, чинником гуманізації світу.

Використані джерела та література:

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. В 3-х тт. – Т. 3. – М.: Мысль, 1977. – 471с.
3. Гражданское общество: в поисках определения. Беседа с Борисом Хлебниковым и Владимиром Якимцом. [Электронный ресурс] // Неприкосновенный запас. – № 2(28). – 2003. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2003/2/grazh.html>.
4. Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України (ЄДРПОУ). Показники станом на 1 січня 2012 року / Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/express/expr2012/01_12/13_.zip.
5. Зеленина Е. Вместе весело шагать... [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://timeua.info/210711/43956.html>.
6. Кока Ю. Европейское гражданское общество: исторические корни и современные перспективы на Востоке и Западе. // Неприкосновенный запас. – № 2(28). – 2003. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2003/2/koka.html>.
7. Кондратенко І. Громадянське суспільство та його вороги. // Український Тиждень. – № 13 (230) 30 березня – 5 квітня 2012. – С. 13-14.
8. Лефевр В. От психофизики к моделированию души // Вопросы философии. – 1990. – № 7. – С. 51-58.
9. Метельова Т.О. Цивілізація як категорія культурно-цивілізаційного аналізу / Культурно-цивілізаційний простір Європи і України: особливості становлення та тенденції розвитку. – К.: Університет «Україна», 2010. – С. 11-24.
10. Метельова Т.О. Національна ідентифікація в Українському та європейському вимірах (розділ 1.6.) / Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. Колективна монографія за ред. Кудряченка А.І. – К.: Фенікс, 2011. – С. 118 – 129.
11. Метельова Т.О. Культура глобалізованого світу: на шляхах збереження плюралізму. Передмова до монографії З.О. Босик «Родинна обрядовість: трансформація та архетипові мотиви весільної обрядовості Середньої Наддніпрянщини» – К.: НАКККіМ, 2010. – 344 с. – С. 4 – 12.
12. Мерсиянова И. Статистический портрет некоммерческого сектора России. [Электронный

ресурс]. – Режим доступа: <http://орес.ru/1320628.html>. **13.** Роль третьего сектора в процессе интеграции Азербайджана в Европу. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ilyasafandiyev.com/ru/predsedatel-fonda/stati>. **14.** Польский сектор неправительственных организаций в цифрах. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rus.ngo.pl/x/302347>. **15.** Sami Cohen. The State and the challenge of «new actors». [Electronic resource]. – Regime of access: <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/pdf/0204-Cohen-GB.pdf>. **16.** Toffler A., Toffler H. Revolutionary Wealth: How it Will be Created and how it Will Change Our Lives. – New-York.: Alfred A. Knopf, 2006. – 512 p. **17.** Fukuyama F. The End of History and the Last Man. – New-York.: An Avon Book, 1993 – 418 p.